

विद्यालयीन स्तरावर नाट्य आणि कला उपक्रमाचे महत्त्व

प्रा.डॉ. सुरेश वि. गाडे
 नानीबाई शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

प्रस्तावना

शिक्षण वह संबंध है जो बालक को अपनी समस्त शक्तियों को विकसित करने में सहायता देता है।

- रायबर्न

वरील ओळीनुसार विद्यालयीन स्तरावर नाट्य आणि कला उपक्रम विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. यामुळे मुलांमध्ये **सर्जनशीलता, आत्मविश्वास, आणि भावनिक बुद्धिमत्ता** विकसित होते. या उपक्रमांचा मुख्य उद्देश विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांना वाव देणे आणि त्यांना आनंदी वातावरणात शिकण्याची संधी देणे हा आहे. Communication साठी जो सं + प्रेषण शब्द वापरला जातो. त्यामध्ये प्रेषणा म्हणजे पाठविणे व सं या उपसर्गाचा अर्थ दोन किंवा दोहोमधील म्हणजेच दोघांनी एकमेकांना कल्पना, भावना, विचार व अनुभव इ. पाठविणे होय. यानुसार नाट्य व कला उपक्रमाच्या माध्यमाने विद्यार्थ्यांचे संप्रेषण चांगल्या प्रकारे करता येईल.

नाट्य आणि कला उपक्रम --

नाट्य उपक्रम (Drama Activities) - लघुनाट्य (Skit/Play): ऐतिहासिक घटना, वैज्ञानिक संकल्पना किंवा सामाजिक विषयांवर आधारित लहान नाटके बसवणे, **भूमिका वठवणे (Role Play):** वर्गात शिकवल्या जाणाऱ्या धड्यांमधील पात्रांची भूमिका विद्यार्थी वठवतात, ज्यामुळे विषय अधिक चांगल्या प्रकारे समजतो, **पपेट शो (Puppet Show):** हातातील बाहुल्यांच्या माध्यमातून कथा सांगणे, विशेषतः लहान मुलांसाठी अत्यंत प्रभावी ठरते, **नाट्य खेळ (Drama Games):** एकाग्रता आणि संभाषण कौशल्य वाढवण्यासाठी Zip Zap Zop किंवा Boppity Bop सारखे खेळ खेळणे.

कला उपक्रम (Art Activities) -- दृश्य कला (Visual Arts): चित्रकला, शिल्पकला (क्ले मॉडेलिंग), हस्तकला आणि ओरिगामी (कागदाच्या वस्तू बनवणे), **प्रदर्शन (Exhibition):** विद्यार्थ्यांच्या कलाकृतींचे शाळेत प्रदर्शन भरवणे, ज्यामुळे त्यांचे मनोबल वाढते, संगीत आणि नृत्य (Music and Dance), **गायन आणि वाद्य वादन:** समूहगीत, देशभक्तीपर गीते आणि स्थानिक लोकसंगीताचा सराव, **अभिव्यक्ती नृत्य:** वेगवेगळ्या लय आणि तालावर शारीरिक हालचालींद्वारे भावना व्यक्त करणे. नाट्य आणि कला शिक्षणाचे महत्त्व विषद करताना, केंद्रीय शिक्षण मंत्रालयाचा **कला उत्सव** हा उपक्रम माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना व्यासपीठ मिळवून देतो. तसेच राष्ट्रीय अभ्यासक्रमाच्या आराखड्यानुसार (NCF) कला आणि नाटकाला शिक्षणाचा अविभाज्य भाग मानले गेले आहे.

नाट्य आणि कला यांचे महत्त्व -

जेव्हा आपण नाट्य आणि कलेचा विचार करतो, तेव्हा ते दैनंदिन जीवनात बदल घडवणारे केवळ मनोरंजक विषय आहेत असे वाटणे सोपे असते. परंतु प्रत्यक्षात, विद्यार्थी कोण बनतात हे घडविण्यात त्यांची भूमिका खूप मोठी असते. त्याची कारणे खालीलप्रमाणे:

सर्जनशील अभिव्यक्ती : विद्यार्थी नाट्य आणि कलेद्वारे त्यांच्या कल्पना आणि भावना अशा प्रकारे व्यक्त करू शकतात, ज्या शब्दांनी नेहमीच व्यक्त करता येत नाहीत. ते चित्रकला करत असोत, अभिनय करत असोत किंवा काहीतरी नवीन तयार करत असोत, हे उपक्रम त्यांना त्यांच्या अंतर्मनाचा शोध घेण्यास आणि त्यांच्या स्वतःच्या कल्पनांवर आत्मविश्वास मिळवण्यास मदत करतात.

सुधारित संवाद कौशल्ये : विशेषतः नाट्यकला विद्यार्थ्यांना शब्दांनी आणि देहबोलीने स्पष्टपणे संवाद साधण्याचे आव्हान देते. अभिनय आणि सादरीकरणाद्वारे, विद्यार्थी स्वतःला अधिक चांगल्या प्रकारे व्यक्त करण्यास शिकतात, मग ते गटासमोर बोलत असोत किंवा मित्रांशी संवाद साधत असोत. शाळेतील सादरीकरणापासून ते नोकरीच्या मुलाखतीपर्यंत, जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात ते येथे विकसित करत असलेली कौशल्ये अमूल्य आहेत.

भावनिक बुद्धिमत्ता : नाट्यकला आणि कला विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्वतःच्या आणि इतरांच्या भावनांशी जोडण्यास मदत करतात. विविध व्यक्ती आणि परिस्थितींचा अभ्यास करून विद्यार्थ्यांमध्ये सहानुभूती निर्माण होते, ज्यामुळे ते इतरांशी अधिक चांगल्या प्रकारे जुळवून घेऊ शकतात आणि स्वतःच्या भावना समजून घेऊन त्यावर नियंत्रण ठेवू शकतात.

कला आणि नाट्य : शिक्षणाचा एक समग्र दृष्टिकोन

कला आणि नाट्य यांचे संयोजन शिक्षणाची एक संतुलित पद्धत प्रदान करते, जी मन आणि हृदयाचा विकास करते. नाट्य हे कथाकथन आणि सादरीकरणावर भर देते, तर कला विद्यार्थ्यांना चित्रकला, शिल्पकला, संगणक कला आणि इतर अशा विविध स्वरूपांतून जगाचा अनुभव घेण्याची संधी देते. या दोन्हीमुळे सर्जनशीलता, समस्या निराकरण क्षमता आणि जगाची उत्तम समज विकसित होते.

नवोन्मेषाला प्रोत्साहन : कला आणि नाट्य दोन्ही विद्यार्थ्यांना चौकटीबाहेर विचार करण्यास प्रवृत्त करतात. मग ते नाटकात एखादे सर्जनशील दृश्य तयार करत असोत किंवा नवीन कला तंत्राचा प्रयोग करत असोत, ते नवनवीन कल्पना कशा वापराव्यात आणि समस्यांकडे नव्या दृष्टिकोनातून कसे पाहावे हे शिकतात. सतत बदलणाऱ्या जगात, अशा प्रकारचा सर्जनशील विचार पूर्वापेक्षा अधिक महत्वाचा आहे.

सांस्कृतिक शोध : कला आणि नाट्य विद्यार्थ्यांना इतर संस्कृती आणि इतिहास जाणून घेण्याची संधी देतात. सादरीकरणे, कला प्रदर्शने किंवा जागतिक परंपरांचा अभ्यास यांद्वारे, विद्यार्थी जगाबद्दल अधिक जाणून घेतात आणि विविध संस्कृतींप्रति संवेदनशील बनतात – जी आजच्या जागतिक समाजात अत्यंत मौल्यवान गोष्ट आहे.

कला आणि नाट्यकला : भविष्यातील करिअर घडवणे

नाट्यकला आणि कला यांना अनेकदा अभ्यासक्रमाव्यतिरिक्तचे उपक्रम मानले जात असले तरी, करिअर विकासाच्या दृष्टीनेही ते अत्यंत मौल्यवान आहेत. या विषयांमधून विद्यार्थी जी कौशल्ये विकसित करतात – जसे की सर्जनशीलता, संवाद कौशल्य आणि सांघिक कार्य – त्यांना सर्वच उद्योगांमध्ये मोठी मागणी आहे.

कला क्षेत्रातील प्रेरणादायी करिअर : काही विद्यार्थ्यांसाठी, नाट्यकला आणि कला त्यांना अभिनय, ललित कला किंवा डिझाइन यांसारख्या क्षेत्रांमधील करिअरकडे घेऊन जातात. विद्यार्थ्यांना लहान वयातच या क्षेत्रांची ओळख करून देऊन, शाळा त्यांना त्यांच्या आवडीचे क्षेत्र शोधण्याची आणि अशा करिअरचा पाठपुरावा करण्याची संधी देतात, ज्याचा त्यांनी अन्यथा विचारही केला नसता.

इतर करिअरला चालना देणे : जरी विद्यार्थ्यांनी कला क्षेत्रात प्रवेश केला नाही, तरीही नाट्यकला आणि कलेतून मिळवलेली कौशल्ये प्रत्येक करिअरमध्ये मौल्यवान ठरतात. नवीन कल्पनांवर विचारमंथन करणे असो, सादरीकरण करणे

असो किंवा टीमसोबत काम करणे असो, या विषयांमध्ये शिकलेली सर्जनशीलता, संवाद कौशल्य आणि समस्या सोडवण्याची कौशल्ये जवळपास कोणत्याही नोकरीत लागू होतात.

निष्कर्ष - शिक्षण म्हणजे केवळ तथ्ये आणि आकडेवारी लक्षात ठेवणे नव्हे – तर एक व्यक्ती म्हणून वाढायला शिकणे, विचार कसा करावा, भावना कशा व्यक्त कराव्यात आणि संवाद कसा साधावा हे शिकणे होय. हे साध्य करण्याचा एक उत्तम मार्ग कोणता ? शिक्षणात नाट्य आणि कलेचा वापर. हे वर्ग केवळ सर्जनशीलतेचे मार्ग उपलब्ध करून देत नाहीत. ते विद्यार्थ्यांना महत्त्वाची जीवन कौशल्ये शिकवतात, भावनिक बुद्धिमत्ता वाढवतात आणि आत्म-अभिव्यक्तीच्या भावनेला प्रोत्साहन देतात. वर्गातील तंत्रज्ञानाची भूमिका या अनुभवांना अधिक समृद्ध करते, ज्यामुळे शिक्षण अधिक संवादात्मक आणि आकर्षक बनते.

संदर्भसूची -

वर्तक अक्षय , माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान, कुसुम प्रकाशन, पुणे.

त्रिपाठी,डॉ. शालिग्राम, शिक्षण व्यवहार , (1996), राधा पब्लिकेशन, नई दिल्ली.

The Role of Drama and Art in Educational Development, (2025),Google Link – kahedu.edu.in (

KARPAGAM, Academy of Higher Education)

Google link - Google.com. (2026).

